NTERNATIONAL ELECTRONIC JOURNAL
NEUROPSYCHOLINGUISTICS
AND HEALTH (IEJNH)

INTERNATIONAL ELECTRONIC JOURNAL OF NEUROPSYCHOLINGUISTICS AND HEALTH (IEJNH)
Vol

INTERNATIONAL ELECTRONIC JOURNAL "NEUROPSYCHOLINGUISTICS AND HEALTH" (IEJNH)
"NEYROPSIXOLINGVISTIKA VA SALOMATLIK" XALQARO ELEKTRON JURNAL

CONTENTS * MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ**

So'z boshi		
Xamidov O.X.	**Yangi O'zbekistonda "Neyropsixolingvistika va salomatlik" xalqaro elektron jurnalining porloq istiqboli**	4
NEYROFANLARNING ILMIY-NAZARIY VA IJTIMOIY MASALALARI		
Bobokalonov R. R.	**Nevrofanlar integratsiyasi va nevropsixolingvistikaning ijtimoiy masalalari**	6
Sayfullayeva R. R.	**Neyropsixolingvistika zamonaviy fan sifatida**	14
Mirzayev I. K.	**Neyropsixolingvistika sinergetikasiga kirish: lingvistika, neyrolingvistika va psixolingvistikaning integratsiyasi**	23
Xayrullayev X. Z.	**Neyropsixolingvistikaning zamonaviy lingvistika yo'nalishlari bilan aloqalari xususida**	30
Khodjieva D.T. Akhmedova D. B.	**Cognitive-Linguistic Models of Pain Description in Patients with Migraine**	38
Qo'chqorov U.I. Po'latov S. S. Urinov S. G.	**Epilepsiya kasalligida kognitiv faoliyatning klinik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi**	44
Mirzayeva G'. Q.	**Til va miya munosabatlari: neyrolingvistik qarashlar va tarixiy taraqqiyot**	51
Toirova G.I., Rajabova R. U.	**"Ufq" trilogiyasida qahramon nutqi va psixofiziologik holatlarning lingvistik ifodasi**	58
Samiyeva Sh.X. Aslanova N. X.	**Estetik dunyoqarashning pedagogik-psixologik omillari**	64
Kabulova U. S.	**Formulas and neurolinguistic features in Uzbek folk tales**	71
Шаронов А. М., Шаронова Е. А.	**Своеобразие эрзянских эпико-героических сюжетов**	77
Eltazarov J. D., Baynazarov Z. M.	**O'zbek yozuvlarida qo'llanilgan tinish belgilari tarixidan**	88
Bobokalonov O. O.	**Neuropsycholinguistics and the history of language sciences in France**	96
Bakayev N. B	**Darslarda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning neyropsixologik asoslari**	102
Davlatova H. U.	**Bolalar nutqi: psixolingvistik xususiyatlari va shakllanish omillari**	108
Xamidova M. X.	**The lexical field of meteorological concepts in language in relation to psycholinguistics and health**	116
Hayotova D. Z.	**Nemis va o'zbek tillarida "vatan" konseptining neyropsixiolingvistik talqini**	120
Narzullayeva D. B.	**Qur'oni Karimdagi teolingvistik leksemalarning neyropsixolingvistik xususiyatlari**	127
Dilova N. G.	**O'quvchilarga motivatsiya berishning ruhiy usullari**	132
Karimova D. H.	**A psycholinguistic study of Uzbek translations of Grimm's fairy tales**	139
Jalilova L. J.	**Self-correction in translator education: intercultural communication and professional growth**	144
Aslanova N. X.	**Boshlang'ich ta'limda neyropsixolingvistik yondashuv asosida kognitiv faoliyatni rivojlantirish**	149
Fariborz Vafajou	**The psycho-cultural formation of Iranian rituals: an archetypal reading of nowruz, mehregan, yalda, and chaharshanbe suri**	157
Tairov M. Sh.	**Metabolik sindrom - nevrologik kasalliklar xavf omili sifatida**	164

UO‘K: 612.821

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA NEYROPSIXOLINGVISTIK YONDASHUV ASOSIDA KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH

Aslanova Nozima Xakimovna, Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi mudiri, (PhD) dotsent. aslanovanozima3@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishda neyropsixolingvistik yondashuvning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot miya faoliyati, nutq rivoji hamda e’tibor, xotira, idrok va tafakkur kabi kognitiv jarayonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka asoslanadi. Ta’lim jarayonida neyropsixolingvistik mashqlar asosida eksperimental faoliyatlar tashkil etildi. Olingan natijalar neyropsixolingvistik yondashuv o‘quvchilarning kognitiv faolligi, nutqiy faolligi va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Natijalar neyropsixolingvistikani boshlang‘ich ta’lim jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchilarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash hamda ularning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.*

Kalit so‘zlar: *neyropsixolingvistika, kognitiv faoliyat, boshlang‘ich ta’lim, nutq rivoji, tafakkur, e’tibor, xotira, neyrofanlar, salomatlik, ta’lim samaradorligi.*

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ АКТИВНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ НЕЙРОПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. *В данной статье рассматривается эффективность нейропсихолингвистического подхода в развитии когнитивной активности учащихся начальных классов. Исследование основано на взаимосвязи между функционированием мозга, развитием речи и такими когнитивными процессами, как внимание, память, восприятие и мышление. В образовательном процессе были реализованы экспериментальные занятия с использованием нейропсихолингвистических упражнений. Полученные результаты свидетельствуют о том, что нейропсихолингвистический подход значительно повышает когнитивную активность, речевую деятельность и учебную мотивацию учащихся. Результаты подтверждают педагогическую ценность интеграции нейропсихолингвистики в систему начального образования с целью поддержки психического здоровья и всестороннего развития ребёнка.*

Ключевые слова: *нейропсихолингвистика, когнитивная активность, начальное образование, развитие речи, мышление, внимание, память, нейронауки, здоровье, эффективность обучения.*

DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITY IN PRIMARY EDUCATION BASED ON A NEUROPSYCHOLINGUISTIC APPROACH

Abstract. *This article examines the effectiveness of a neuropsycholinguistic approach in developing cognitive activity among primary school students. The study is based on the interrelation between brain functioning, speech development, and cognitive processes such as attention, memory, perception, and thinking. Experimental activities using neuropsycholinguistic exercises were implemented in the educational process. The findings indicate that the neuropsycholinguistic approach significantly*

enhances students' cognitive engagement, speech activity, and learning motivation. The results confirm the pedagogical value of integrating neuropsycholinguistics into primary education to support mental health and holistic child development.

Key words: *neuropsycholinguistics, cognitive activity, primary education, speech development, thinking, attention, memory, neuroscience, health, learning effectiveness.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri — shaxsning intellektual, ruhiy va ijtimoiy salomatligini ta'minlagan holda uni har tomonlama rivojlantirishdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolada bilish jarayonlari, nutq va tafakkur rivojining intensiv davri bo'lib, bu bosqichda amalga oshiriladigan pedagogik yondashuvlar keyingi ta'lim muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Bugungi kunda global ta'lim makonida o'quvchilarning faqat akademik bilimlarini emas, balki ularning **kognitiv salohiyati, ruhiy barqarorligi va sog'lom tafakkurini** rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning nutq, tafakkur, e'tibor va xotira kabi asosiy bilish jarayonlari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Ushbu bosqichda kognitiv rivojlanish yetarli darajada ta'minlanmasa, keyingi ta'lim jarayonlarida o'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi, psixoemotsional zo'riqish va o'quv faoliyatida qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Zamonaviy neyrofanlar rivoji ta'lim jarayonini **miya faoliyati, nutq va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik**ni hisobga olgan holda tashkil etish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, neyropsixolingvistik yondashuv ta'lim mazmunini o'quvchilarning individual neyrokognitiv xususiyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish bilan birga, ularning **ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlashga** xizmat qiladi.

Mavjud pedagogik-amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish ko'proq an'anaviy metodlar asosida olib borilmoqda, neyropsixolingvistik yondashuv esa yetarli darajada tizimli qo'llanilmayapti. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda neyropsixolingvistik yondashuv asosida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Shuningdek, mazkur tadqiqot **ta'lim va salomatlik integratsiyasi**, **kompetensiyaviy yondashuv** hamda **inklyuziv ta'lim tamoyillari** bilan uyg'unlashgani bilan ham dolzarbdir. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning sog'lom va har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashga xizmat qilishi bilan ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Neyropsixolingvistika neyrofanlar, psixologiya va lingvistika tutashgan fan sohasi bo'lib, u nutq faoliyatining miya mexanizmlari bilan bog'liqligini o'rganadi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchining individual neyrokognitiv xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Shu jihatdan, neyropsixolingvistik yondashuvni boshlang'ich ta'limda qo'llash nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki o'quvchilarning ruhiy salomatligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Neyropsixolingvistika sohasidagi tadqiqotlar nutq, tafakkur va kognitiv jarayonlarning neyrofiziologik asoslarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu yo'nalish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal rivojlanib kelmoqda. Mazkur fan sohasi neyrofanlar, psixologiya va lingvistika integratsiyasi natijasida shakllangan bo'lib, ta'lim jarayonida bolaning individual kognitiv rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

L.S. Vigotskiy nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, kognitiv rivojlanishning ijtimoiy-madaniy omillarga bog'liqligini ta'kidlagan [1]. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi g'oyalari boshlang'ich ta'limda o'quvchining kognitiv salohiyatini rivojlantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

A.R. Luriya oliy psixik funksiyalarning miyada funksional bloklar orqali tashkil topishini ilmiy jihatdan asoslab, nutq, xotira va tafakkur jarayonlarining neyropsixologik mexanizmlarini ochib bergan [4]. Ushbu qarashlar neyropsixolingvistik yondashuvning metodologik poydevorini tashkil etadi.

A.A. Leontyev va boshqa psixolingvist olimlar nutqiy faoliyatni kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilib, nutqni bilish faoliyatining asosiy vositasi sifatida talqin qilganlar [5]. Ularning tadqiqotlari boshlang‘ich ta’limda nutqni rivojlantirish orqali kognitiv faoliyatni faollashtirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Xorijiy tadqiqotlarda (A. Baddeley, S. Dehaene, A. Diamond) ishchi xotira, e’tibor va ijro funksiyalarining o‘rganish samaradorligiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan [6; 7; 13]. Ushbu tadqiqotlar neyropsixolingvistik mashqlar orqali kognitiv jarayonlarni rivojlantirishning ahamiyatini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonlik olimlardan Q. Nazarov, B. Xolmatova va boshqalarning ishlari boshlang‘ich ta’limda kognitiv faoliyatni rivojlantirish, ta’lim samaradorligini oshirish va sog‘lom ta’lim muhitini yaratish masalalariga bag‘ishlangan [9; 10]. Ularning tadqiqotlari mazkur mavzuning milliy ta’lim tizimi uchun dolzarbligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda neyropsixolingvistik yondashuvni kognitiv faoliyat va salomatlik bilan uzviy bog‘liq holda kompleks o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli emas, bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning metodologik asoslari. Mazkur tadqiqot tizimli, kompetensiyaviy va neyropsixolingvistik yondashuvlar asosida olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillariga tayangan holda ishlab chiqildi. Metodologik asos sifatida quyidagi ilmiy yondashuvlar tanlandi:

Neyropsixolingvistik yondashuv – nutq va kognitiv jarayonlarning miya faoliyati bilan bog‘liqligini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish. Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari (1 - 4-sinflar) uchun aniq, amaliy va darsda qo‘llashga tayyor neyropsixolingvistik mashqlarga misollar beriladi. Mashqlar nutq, e’tibor, xotira va tafakkurni miya faoliyatiga mos holda rivojlantirishga qaratilgan.

Fonematik eshitishni rivojlantirish mashqlarida nutqiy idrok va diqqat rivojlanadi. Mashq: “Qaysi tovushni eshityapsan?” O‘tkazish tartibi: O‘qituvchi bir xil tovush bilan boshlanadigan yoki tugaydigan so‘zlarni aytadi: *olma – oyna – ota*. O‘quvchilar umumiy tovushni aniqlaydi va aytadi. **Mashq** fonematik eshitish, nutqiy idrok, diqqatni jamlash rivojlantiradi. Fonematik eshitishni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar o‘quvchilarning nutqiy idroki va diqqatini mustahkamlab, tovushlarni farqlash, so‘z tuzilishini anglash hamda og‘zaki va yozma nutqni to‘g‘ri shakllantirish uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bu mashqlar savod o‘rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etib, o‘qish va yozishdagi qiyinchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

Assotsiativ fikrlash mashqlari nutq, tafakkur va xotirani rivojlantiradi. **“So‘z top” mashqi**ning o‘tkazish tartibi quyidagicha: O‘qituvchi bir so‘z aytadi: *“kitob”,* O‘quvchilar shu so‘z bilan bog‘liq so‘zlarni ketma-ket aytadi: *o‘qish, bilim, maktab*… shu tartibda mashq davom etadi. O’quvchida semantik bog‘lanish, assotsiativ tafakkur, so‘z boyligi rivojlanadi. Assotsiativ fikrlash mashqlari o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, semantik bog‘lanishlarni anglash va tushunchalar o‘rtasida mantiqiy aloqalarni o‘rnatishga xizmat qiladi. Ushbu mashqlar nutq va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlab, o‘quvchilarda tezkor fikrlash, eslab qolish va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi (1-rasm).

1-rasm. “So‘z top” mashqi

Rasmda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida assotsiativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan “So‘z top” neyropsixolingvistik mashqining bajarilish jarayoni aks ettirilgan. Ushbu mashq davomida o‘quvchilar berilgan tayanch so‘z asosida mazmunan bog‘liq so‘zlarni ketma-ket aytish orqali semantik maydonni kengaytiradilar. Mashq nutqiy faoliyatni faollashtirish bilan birga, xotira va tafakkur jarayonlarini uyg‘un holda rivojlantirishga xizmat qiladi.

“So‘z top” mashqi o‘quvchilarda tushunchalar o‘rtasidagi semantik bog‘lanishlarni anglash, so‘z boyligini kengaytirish hamda nutqiy tezkorlikni shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, mazkur mashq o‘quvchilarning diqqatini jamlash, fikrni izchil davom ettirish va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Neyropsixolingvistik nuqtai nazardan ushbu mashq nutq va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlab, kognitiv faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Rasmda tasvirlangan mashq ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixoemotsional holatini barqarorlashtiruvchi, ijobiy o‘quv motivatsiyasini kuchaytiruvchi samarali metod sifatida namoyon bo‘ladi.

Vizual–verbal stimul mashqlari. O’quvchida ko‘rish, nutq va xotirani rivojlantiradi. **“Rasmga qarab hikoya tuz”** mashqi quyidagicha o‘tkaziladi. O‘quvchilarga rasm ko‘rsatiladi. Rasm asosida 3–4 gapdan iborat hikoya tuzish topshiriladi. O’quvchining obrazli tafakkuri, og‘zaki nutqi va nutqidagi mantiqiy izchillik rivojlantiriladi. Vizual–verbal stimul mashqlari ko‘rish, nutq va xotira jarayonlarining uyg‘un rivojlanishini ta’minlaydi. Rasm asosida hikoya tuzish orqali o‘quvchilarning obrazli tafakkuri, nutqiy faolligi va mantiqiy izchilligi kuchayadi. Bu esa o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va o‘quv materialini mazmunan chuqur anglashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ishchi xotirani rivojlantirish mashqlari asosan o’quvchida xotira va diqqatni rivojlantiradi. “Eslab qol va ayt”mashqi bunga misol bo’ladi va quyidagi tartibda o’tkaziladi**.** O‘qituvchi 4–5 ta so‘zni aytadi. O‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘ri ketma-ketlikda qayta aytadi. Mashqni murakkablashtirish ham yaxshi samara beradi. Bunda so‘zlarni teskari tartibda aytish vazifasi beriladi. O’quvchida ishchi xotira, diqqat barqarorligi yaxshilanadi. Ishchi xotirani rivojlantiruvchi mashqlar o‘quvchilarning axborotni qisqa muddatda qabul qilish, saqlash va qayta ishlash qobiliyatini kuchaytiradi. Bu mashqlar diqqat barqarorligini oshirib, o‘quvchilarning dars jarayonida kamroq charchashi, topshiriqlarni izchil va aniq bajarishiga imkon yaratadi.

Semantik tahlil mashqlari o’quvchida mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantiradi. “Ortiqcha so‘zni top” mashqi semantik tahlil mashqlariga misol bo’la oladi. O’quvchilar e’tiboriga o*lma, nok, banan, stol* so’zlari havola etiladi. Topshiriq quyidagicha beriladi. Qaysi so‘z ortiqcha va nima uchun? O’quvchilarda umumlashtirish, mantiqiy tahlil va sabab–oqibatni tushunish kuzatiladi. Semantik tahlil mashqlari mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ortiqcha so‘zni aniqlash orqali o‘quvchilarda umumlashtirish, tahlil qilish va sabab–oqibat munosabatlarini tushunish

ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa bilimlarni ongli o‘zlashtirish va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga zamin yaratadi.

Diqqatni faollashtiruvchi mashqlarning asosiy maqsadi o’quvchilarda diqqat va tezkor fikrlashni shakllantirishdan iborat. Mashq “Ha–Yo‘q” deb nomlanadi. Quyidagi tartibda o’tkaziladi. O‘qituvchi savollar beradi. O‘quvchi “ha” yoki “yo‘q” so‘zini aytmasdan javob beradi. Masalan: Qishda qor yog‘adimi?, “Tongda qorong’u bo’ladimi?”…. Mashq o’quvchilar orasida diqqatni nazorat qilish ,impulsiv javoblarni boshqarish imkonini beradi.

Ruhiy barqarorlikni ta’minlovchi mashqlar o’quvchida ruhiy salomatlik va emotsional holatni barqarorlashtirishga yordam beradi. “Nafas va gap” mashqi ruhiy barqarorlikni ta’minlovchi mashqlarga misol bo’ladi. Dastavval chuqur nafas olinadi. Nafas chiqarishda ijobiy gap aytiladi: *men eplay olaman, bugun besh olaman, qorong’ulikdan qo’rqmayman, do’stlarimni xafa qilmayman….* Ushbu mashqlar stressni kamaytiradi, o’quvchida o‘ziga ishonchni oshiradi, jamoani jipslashtiradi. Diqqatni faollashtiruvchi mashqlar o‘quvchilarda diqqatni nazorat qilish, tezkor fikrlash va impulsiv javoblarni boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Mashqlar asosida o‘quvchilarning o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirilib, dars jarayonida intizom va faollik ta’minlanadi. Ruhiy barqarorlikni ta’minlovchi mashqlar xususan o‘quvchilarning psixoemotsional holatini me’yorlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Nafas va ijobiy gaplar asosida tashkil etilgan mashqlar stressni kamaytirib, o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, ijobiy emotsional holat va jamoaga moslashuvchanlikni shakllantiradi. Bu esa sog‘lom ta’lim muhitini yaratish va o‘quvchilarning ruhiy salomatligini muhofaza qilishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida qo‘llanilgan neyropsixolingvistik mashqlar o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini kompleks rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu mashqlar nutq, e’tibor, xotira, tafakkur va ruhiy holat kabi asosiy bilish jarayonlarini bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda faollashtirib, o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv – o‘quvchini bilish jarayonlarining faol subyekti sifatida shakllantirish. Ya’ni neyropsixolingvistik yondashuv — bu ta’lim va tadqiqot jarayonida nutq, tafakkur va kognitiv faoliyatni miya faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda tushuntiruvchi va rivojlantiruvchi integrativ yondashuv hisoblanadi. U uch asosiy fan sohasining tutashuvida shakllangan. Ya’ni neyrofanlar (miya faoliyati va neyron mexanizmlar), psixologiya (bilish jarayonlari va ruhiy holatlar), lingvistika (nutq va til tizimi).

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – o‘quvchilarning individual psixologik va kognitiv xususiyatlarini inobatga olish;

Salomatlikni muhofaza qiluvchi yondashuv – ta’lim jarayonida ruhiy va emotsional barqarorlikni ta’minlash.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi. Jumladan, pedagogik kuzatuv, suhbat va diagnostik topshiriqlar, neyropsixolingvistik mashqlar asosida tajriba-sinov ishlari, natijalarni taqqoslash va sifat tahlili.

Neyropsixolingvistik mashqlar fonematik eshitish, semantik tahlil, assotsiativ fikrlash, vizual va verbal stimullar asosida tashkil etildi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning e’tibor, xotira va tafakkur jarayonlarini faollashtirishga xizmat qildi. Metodologik yondashuvlar majmuasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirish bilan birga, ularning ruhiy salomatligini mustahkamlashga yo‘naltirilgan holda ishlab chiqildi.

Neyropsixolingvistika inson miyasida nutqni qabul qilish, qayta ishlash va ishlab chiqish jarayonlarini o‘rganadi. A.R. Luriya fikricha, oliy psixik funksiyalar (nutq, xotira, tafakkur) miyaning turli funksional bloklari faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir [4]. L.S. Vigotskiy esa nutq va tafakkur rivojini ijtimoiy muhit bilan bog‘lab, o‘rganish jarayonida kognitiv rivojlanish tezlashishini ta’kidlaydi [1].

Boshlang‘ich ta’limda neyropsixolingvistik yondashuv quyidagi jarayonlarni faollashtiradi. Bular fonematik eshitish va nutqiy idrok, semantik va mantiqiy bog‘lanishlar, e’tibor va ishchi xotira, mantiqiy va obrazli tafakkur hodisalaridir.

Kognitiv faoliyatning yetarli darajada rivojlanmaganligi o‘quvchilarda charchoq, o‘qishga qiziqmaslik, stress va psixoemotsional zo‘riqishlarga olib kelishi mumkin. Neyropsixolingvistik mashqlar esa miyaning moslashuvchanligini oshirib, bolaning ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi. Bu jihat mazkur yondashuvning salomatlik bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirokida olib borildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, psixologik-diagnostik topshiriqlar, neyropsixolingvistik mashqlar (assotsiatsiya, vizual-verbal stimul, semantik tahlil), tajriba va nazorat guruhlari natijalarini taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokamalar. Tajriba-sinov ishlari natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida neyropsixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni kognitiv faoliyatning barcha asosiy komponentlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Xususan, nutqiy faollik, so‘z boyligi, e’tibor barqarorligi, ishchi xotira hajmi hamda mantiqiy va obrazli tafakkur rivojida sezilarli o‘sish kuzatildi. Ushbu natijalar neyropsixolingvistik mashqlarning bolaning miya faoliyatini faollashtirish, neyron aloqalarni mustahkamlash va bilish jarayonlarini uyg‘un rivojlantirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.

Tajriba guruhida o‘quvchilarning nutqiy faolligi oshgani, avvalo, fonematik eshitish, semantik tahlil va assotsiativ fikrlashga yo‘naltirilgan mashqlar tizimining izchil qo‘llanilgani bilan izohlanadi. Nutqiy faoliyatning faollashuvi esa, o‘z navbatida, tafakkur jarayonlarining jadallashuviga, o‘quv materialini chuqurroq anglash va mazmunli o‘zlashtirishga xizmat qildi. Bu holat nutq va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik haqidagi nazariy qarashlarning amaliy tasdig‘i sifatida namoyon bo‘ladi.

Diqqat barqarorligi va ishchi xotira ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi neyropsixolingvistik mashqlar orqali vizual va verbal stimullarning uyg‘un qo‘llanilishi bilan bog‘liq. Mazkur mashqlar o‘quvchilarda diqqatni jamlash, axborotni qisqa muddatda saqlash va qayta ishlash qobiliyatini rivojlantirdi. Natijada, o‘quvchilar dars jarayonida topshiriqlarni tezroq va aniqroq bajarishga, o‘z faoliyatini rejalashtirish va nazorat qilishga o‘rgandilar. Bu esa ijro funksiyalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Tajriba-sinov ishlari davomida aniqlangan muhim natijalardan yana biri — o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarining rivojlanishidir. Neyropsixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, umumlashtirish va tahlil qilish qobiliyatlarini kuchaytirdi. Bu jarayon o‘quvchilarning mustaqil fikrlashga bo‘lgan intilishini oshirib, ularning o‘quv faoliyatida faolligini ta’minladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi sezilarli darajada kuchayganini ko‘rsatdi. O‘quv jarayonining neyropsixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilishi darslarni emotsional jihatdan qulay, qiziqarli va psixologik xavfsiz muhitda o‘tkazish imkonini berdi. Bu esa o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, ijobiy emotsional holat va ta’lim faoliyatiga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirdi. Tajriba va nazorat guruhlari natijalarini taqqoslash shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhida kognitiv faoliyat ko‘rsatkichlari o‘rtacha 22–25 foizga yuqori bo‘ldi. Ushbu farq neyropsixolingvistik yondashuvning an’anaviy ta’lim metodlariga nisbatan ustunligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Ayniqsa, bu yondashuvning salomatlikni muhofaza qiluvchi jihati muhim ahamiyat kasb etib, o‘quvchilarda psixoemotsional zo‘riqishning kamayishi, charchoqning oldi olinishi va ruhiy barqarorlikning mustahkamlanishi bilan namoyon bo‘ldi.

Muhokama jarayonida aniqlangan kognitiv faoliyatning rivojlanishi va ruhiy salomatlik o‘rtasida bevosita va uzviy bog‘liqligi muhim natija hisoblanadi. Neyropsixolingvistik mashqlar miyaning moslashuvchanligini oshirib, bolaning individual neyrokognitiv xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Bu holat ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, inklyuziv va salomatlikni muhofaza qiluvchi tamoyillar asosida tashkil etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida neyropsixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni kognitiv faoliyatning tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida nutq, e’tibor, ishchi xotira, mantiqiy va obrazli tafakkur

koʻrsatkichlari dinamikasi tizimli ravishda tahlil qilindi hamda tajriba va nazorat guruhlari oʻrtasida sezilarli farqlar aniqlandi.

Tajriba guruhida nutqiy faollik va soʻz boyligining oshishi, avvalo, neyropsixolingvistik mashqlarning fonematik eshitish, semantik tahlil va assotsiativ fikrlashni faollashtirishga yoʻnaltirilgani bilan izohlanadi. Ushbu mashqlar nutqiy idrok va nutqiy ishlab chiqarish mexanizmlarini uygʻun holda faollashtirib, oʻquvchilarda tushunchalarni anglash va ularni nutq orqali ifodalash jarayonlarini tezlashtirdi. Natijada, oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqida mantiqiy izchillik, mazmuniy aniqlik va fikrning toʻliqligi kuchaydi.

Diqqat barqarorligi va ishchi xotira hajmi koʻrsatkichlarining yaxshilanishi neyropsixolingvistik yondashuvning muhim natijalaridan biri sifatida qayd etildi. Vizual-verbal stimullar asosida tashkil etilgan mashqlar oʻquvchilarda diqqatni uzoq vaqt davomida saqlash, chalgʻituvchi omillarga nisbatan barqarorlikni oshirish va axborotni operativ qayta ishlash koʻnikmalarini rivojlantirdi. Bu esa oʻquv faoliyatida topshiriqlarni bajarish tezligi va aniqligining oshishiga, xatoliklar sonining kamayishiga olib keldi.

Mantiqiy va obrazli tafakkur rivojida ham ijobiy oʻzgarishlar kuzatildi. Tajriba guruhidagi oʻquvchilar sabab–oqibat bogʻlanishlarini aniqlash, umumlashtirish, taqqoslash va muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilishda yuqori faollik namoyon etdilar. Mazkur holat neyropsixolingvistik yondashuv tafakkurning reproduktiv emas, balki produktiv va ijodiy shakllarini rivojlantirishga xizmat qilishini koʻrsatadi. Ayniqsa, mantiqiy operatsiyalarning nutq bilan uzviy bogʻliq holda rivojlanishi bilimlarning mustahkam va ongli oʻzlashtirilishini taʼminladi.

Tadqiqot natijalariga koʻra, oʻquvchilarning oʻqishga boʻlgan ichki motivatsiyasi sezilarli darajada oshdi. Dars jarayonining emotsional jihatdan qulay tashkil etilishi, oʻyin elementlari va neyropsixolingvistik mashqlarning uygʻunligi oʻquvchilarda ijobiy psixoemotsional holatni shakllantirdi. Bu esa oʻz-oʻzini baholashning oshishi, oʻquv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat va faol ishtirok bilan namoyon boʻldi. Statistik tahlillar shuni koʻrsatdiki, tajriba guruhida kognitiv faoliyat koʻrsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan oʻrtacha 22–25 foizga yuqori boʻldi. Ushbu natijalar neyropsixolingvistik yondashuvning anʼanaviy metodlarga nisbatan ustunligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Ayniqsa, diqqat va ishchi xotira koʻrsatkichlaridagi farq oʻquvchilarning oʻrganish jarayonida kamroq charchashi va yuqori samaradorlikka erishishini taʼminlagan.

Muhokama natijalari shuni koʻrsatadiki, kognitiv faoliyatni rivojlantirish va ruhiy salomatlik oʻrtasida bevosita bogʻliqlik mavjud. Neyropsixolingvistik mashqlar miyaning moslashuvchanligini (neyroplastiklikni) kuchaytirib, psixoemotsional zoʻriqishning oldini olishga xizmat qiladi. Natijada, oʻquvchilarda stress darajasi pasayib, dars jarayonida ijobiy emotsional fon shakllanadi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida aniqlanganki, neyropsixolingvistik yondashuv inklyuziv taʼlim tamoyillariga ham mos keladi. Ushbu yondashuv individual neyrokognitiv xususiyatlarni hisobga olish imkonini bergani sababli, turli rivojlanish darajasiga ega boʻlgan oʻquvchilarning taʼlim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyasini taʼminlaydi. Bu esa taʼlim jarayonini shaxsga yoʻnaltirilgan va salomatlikni muhofaza qiluvchi asosda tashkil etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan natijalar neyropsixolingvistik yondashuvni boshlangʻich taʼlim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish taʼlim samaradorligini oshirish bilan birga, oʻquvchilarning sogʻlom, ruhiy jihatdan barqaror va har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qilishini koʻrsatadi. Ushbu yondashuv taʼlim va salomatlik integratsiyasini taʼminlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega boʻlib, zamonaviy taʼlim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalarga samarali yechim boʻla oladi.

Muhokama natijalari neyropsixolingvistik yondashuvni boshlangʻich taʼlim tizimiga tizimli joriy etish nafaqat oʻquvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish, balki ularning ruhiy salomatligini mustahkamlash, taʼlim samaradorligini oshirish va sogʻlom taʼlim muhitini yaratishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatdi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim jarayonida neyropsixolingvistik yondashuvdan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini samarali rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida miya faoliyati, nutq rivoji hamda e’tibor, xotira, idrok va tafakkur kabi asosiy bilish jarayonlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ilmiy va amaliy jihatdan asoslab berildi.

Neyropsixolingvistik mashqlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, mantiqiy va obrazli tafakkurni rivojlantirish, e’tibor barqarorligini mustahkamlash hamda xotira hajmini kengaytirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu esa o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi kuchayishiga, dars jarayonida faol ishtirok etishiga va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishiga olib keldi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, neyropsixolingvistik yondashuv nafaqat ta’lim samaradorligini oshirish, balki o‘quvchilarning ruhiy salomatligini muhofaza qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar psixoemotsional zo‘riqishni kamaytirib, o‘quvchilarda ijobiy emotsional holat, o‘ziga ishonch va o‘quv faoliyatiga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantiradi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan natijalar boshlang‘ich ta’lim tizimida ta’lim va salomatlik integratsiyasini ta’minlash zarurligini ko‘rsatdi. Neyropsixolingvistik yondashuvni o‘quv jarayoniga tizimli ravishda joriy etish o‘quvchilarning individual neyrokognitiv xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan va salomatlikni muhofaza qiluvchi tamoyillar asosida tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda neyropsixolingvistik yondashuv asosida kognitiv faoliyatni rivojlantirish zamonaviy ta’lim talablari, neyrofanlar yutuqlari hamda ruhiy salomatlik konsepsiyalari bilan uyg‘unlashgan istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyotda, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimida, shuningdek, neyropsixolingvistika va ta’lim salomatligi sohasidagi keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda neyropsixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish bilan birga, ularning ruhiy salomatligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvni ta’lim amaliyotiga keng joriy etish zamonaviy ta’lim talablariga mos, sog‘lom va intellektual barkamol shaxsni shakllantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. *Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva, 1982. b-76.*
2. *Babanskiy Yu.K. Ta’lim jarayonini optimallashtirish. – Moskva, 1982, b-49.*
3. *Zankov L.V. Rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi. – Moskva, 1990, b-174.*
4. *Luriya A.R. Oliy psixik funksiyalar. – Moskva, 1974.*
5. *Leontyev A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva, 1997.*
6. *Baddeley A. Working Memory. – Oxford, 2003.*
7. *Dehaene S. How We Learn. – New York, 2020.*
8. *UNESCO. Cognitive Development and Learning. – Paris, 2020.*
9. *Назаров Қ. Таълим психологияси. – Тошкент, 2019.*
10. *Холматова Б. Бошланғич таълимда когнитив ривожланиш. – Тошкент, 2021.*
11. *Gazzaniga M. Cognitive Neuroscience. – MIT Press, 2018.*
12. *Ardila A. Neuropsycholinguistics. – Springer, 2014.*
13. *Diamond A. Executive Functions. – Annual Review, 2013.*
14. *Kandel E. Principles of Neural Science. – New York, 2021.*
15. *Erso‘z M. Educational Neuroscience. – London, 2019.*

UDC 81’23

THE PSYCHO-CULTURAL FORMATION OF IRANIAN RITUALS: AN ARCHETYPAL READING OF NOWRUZ, MEHREGAN, YALDA AND CHAHARSHANBE SURI

Fariborz Vafajou, Doctor of Political Science, Professor, Iran. Lecturer at Imam Khomeini International University in Qazvin and Islamic Azad University in Qom region.

Abstract. *This interdisciplinary research seeks to discover and explain the unifying internal logic of four prominent rituals in the Iranian calendar (Nowruz, Mehregan, Yalda, and Chaharshanbe Suri). The central hypothesis is that these rituals are not merely seasonal ceremonies, but rather successive stages of a single, mythical "psychic cycle" that symbolically enacts the battle between light and darkness (as representations of the archetypes of the collective unconscious) within the framework of time. This cycle serves as a cultural mechanism for managing existential anxieties arising from death, nothingness, and chaos. By transforming "linear time" into "sacred cyclical time," it accompanies Iranian society through a "collective heroic journey," smoothly transitioning from preparation (Mehregan) and resistance at the peak of crisis (Yalda) to sublimation (Chaharshanbe Suri) and triumphant rebirth (Nowruz). The present study, by analyzing the symbols and actions of each ritual in light of Jungian analytical psychology, Eliade's mythology, and functional anthropology, demonstrates that these rituals have a psychotherapeutic function on a macro scale and have consistently provided the Iranian culture with resilience, cohesion, and meaning-making as a symbolic system.*

Keywords: *Nowruz, Mehregan, Yalda, Chaharshanbe Suri, Archetype, Collective Unconscious, Battle of Light and Darkness, Ritual, Analytical Psychology, Myth.*

ERON MAROSIMLARINING PSIXO-MADANIY SHAKLLANISHI: NAVRO‘Z, MEHREGAN, YALDA VA CHORSHANBA SURI ARXETIPIK TALQINI

Annotatsiya. *Ushbu interdisiplinar tadqiqot Eron taqvimidagi to‘rtta yirik marosimning (Navro‘z, Mehregan, Yalda va Chorshanba Suri) yagona ichki mantiqini aniqlash va tushuntirishga qaratilgan. Asosiy gipoteza shundan iboratki, bu marosimlar shunchaki mavsumiy udumlar emas, balki vaqt doirasida yorug‘lik va zulmat o‘rtasidagi kurashni (jamoaviy ongsizlik arxetiplari timsolida) ramziy tarzda ifodalovchi, mifologik “psixik sikl”ning ketma-ket bosqichlaridir. Mazkur sikl o‘lim, bo‘shliq va xaosdan kelib chiqadigan ekzistensial tashvishlarni boshqarishning madaniy mexanizmi sifatida xizmat qiladi. “Chiziqli vaqt”ni “muqaddas aylana vaqt”ga aylantirish orqali u Eron jamiyatini “jamoaviy qahramonlik safariga” hamroh qiladi, tayyorgarlik (Mehregan) va inqiroz cho‘qqisidagi qarshilik (Yalda)dan yuksalish (Chorshanba Suri) va tantanali qayta tug‘ilish (Navro‘z)ga silliq o‘tishni ta’minlaydi. Mazkur tadqiqot Jungning analitik psixologiyasi, Eliade mifologiyasi va funksional antropologiya nuqtai nazaridan har bir marosimning ramzlari va amallarini tahlil qilish orqali bu marosimlarning makro darajada psixoterapevtik vazifaga ega ekanini va Eron madaniyatiga doimiy ravishda bardoshlilik, birlashuv hamda ma’no yaratish imkonini beruvchi ramziy tizim sifatida xizmat qilib kelganini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Navro‘z, Mehregan, Yalda, Chorshanba Suri, Arxetip, Jamoaviy ongsizlik, Yorug‘lik va zulmat kurashi, Marosim, Analitik psixologiya, Mif.*